

GÜNÜMÜZ KENT KOŞULLARINDA ALEVÎ GELENEĞİNİN AKTARIMINDA BİRLİK CEMLERİNİN YERİ VE FONKSİYONLARI

Yahya Mustafa KESKİN (*)

Özet

Alevî-Bektaşî öğretisinde dinî hayatın merkezinde yer alan Cem ritüeli, ibadet niteliği taşımasının yanı sıra, yüzyıllardan beri sözkonusu gruplar için, grup-îçi ve grup-dışı dinamiklerin öğretildiği, her türlü dinî ve toplumsal sorunların görüşülüp tartışıldığı ve çözümler arandığı bir çeşit halk meclisi toplantıları fonksiyonu görmüştür. İşte bu makalenin konusunu da, toplu bir ibadet biçimi olarak Cem töreninin, değişen kent koşullarında Alevî toplulukları için taşıdığı anlam ve fonksiyonlarında meydana gelen değişimleri ortaya koymak oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Cem, Birlik Cemi, dinî ritüel, sosyo-kültürel değişim süreci, sosyalleşme, sosyal bütünleşme, sosyal dayanışma, kimlik kazandırma

The Place and Functions of the United Cem House to Transfer the Alawi Traditions in City Conditions

Abstract

The Cem ceremony, which takes in the middle of the life of Alawi-Bektaschi doctrine has a functions of public gatherings which tries to find solutions of the religious discussions of every kind. The aim of this article is to put down the mass Cem ceremonies in the changing conditions of the cities wich aims an important function for Alawis.

Key Words: Cem, Union Cem, religious practical, channiging claration in social and culture, socializing, united socializing, scial solidarity.

*) Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, Elazığ.
(e-posta: ymkeskin@firat.edu.tr)

Giriş

Alevî-Bektaşîlikte toplumsal bir ibadet biçimi olarak karşımıza çıkan *Cem* ritüeli, sözkonusu toplulukların dinî zihniyetini oluşturan, önemli mitolojik inançların ve bunlara dayalı pratiklerin özetlendiği ve uygulamaya geçirildiği¹ bir ritüel olmasının yanı sıra, dinsel, hukuksal, eğitsel ve tüm toplumsal sorunların tartışıldığı ve soruna bağlandığı bir *halk meclisi* görevini görmektedir².

Alevî öğretisinde dinî hayatın merkezinde yer alan; “*âyin-i cem*”, *ayn-el cem*, *âyn-ül-cem* gibi adlarla da isimlendirilen ve esas olarak *toplantı töresi*³ anlamını ifade eden Cem sözlükte: “*toplamak, topluluk, toplantı, cemiyet*”⁴, “*toplanmak, bir araya gelmek*”⁵ ya da “*kalabalık, toplanma, birikme*”⁶ vs. gibi anlamlara gelmekte olup; halk arasında *ayin-i cem*, şeklinde kullanılmaktadır⁷.

Ocak, cem töreninin tarihi ve kültürel kökenlerini, İslâm öncesi konar-göçer Türk zümrelerinin Ahmedî Yesevî’den beri kadın ve erkek ortaklaşa yaptıkları ayine dayandırmaktadır. O’na göre, söz konusu ritüele, XVI. yüzyılda Safevî Hükümdarı Şah İsmail tarafından Şîî (İslâmî) öğeler, Hz. Ali kültü, On iki İmam kültü ve Kerbelâ kültü gibi bir takım kültürler sokulmuş ve “*âyin-i cem*” ismini de yine bu dönemde kazanmıştır⁸. Eröz de, Cem töreninin İç Asya kökenli olduğuna dair izlerin olduğunu belirttiğinden sonra törenin, bütün göçebe Türk topluluklarında biraz farklılıklarla mevcut olduğunu belirtmiştir⁹.

Ayin-i Cem ritüel ortamında uygulanan *Görgü Cemi*, Alevî-Bektaşî köy halkının hatta çevreden de gelebileceklerin katılmasıyla genellikle uzun kış gecelerinde (daha çok Cuma gecelerinde) genellikle *Meydan Evi*, *İbadet Meydanı*, *Erenler Meydanı* veya *Kırklar Meydanı* gibi isimler verilen mekanlarda yapılmaktadır¹⁰. Ritüel, *On İki Hizmet*¹¹

- 1) Nitekim, Hz. Muhammed’in Miraca çıkarak Hz. Alinin sırrına mazhar olması, *Kırklar Meclisi’ne girmesi* ve *Meleklerin ademe secde etmesi* gibi Alevilerin dini zihniyetini oluşturan, dolayısıyla da Aleviliğin önemli mitolojik inançları simge ve sembollerıyla burada icra edilmek suretiyle pratiğe aktarılır. Alevî-Bektaşîler, *Cem* ritüelinin, genellikle efsanevi olarak Hz. Muhammed’in Miraç dönüşü uğradığı dergahtaki toplulukla birlikte yaptığı ve adına “*Kırklar Cemi*” denilen ibadetin devamı olduğuna inanmaktadırlar. *Kırklar Cemi* ile ilgili anlatılan efsane için bkz. İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Veli, Efsaneden Gerçeğe*, (Çev. Turan Alptekin), İstanbul 1998, s.266; *İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*, (Haz. Adil Ali Atalay), İstanbul 1996, s.13-20.
- 2) Tarihsel süreçte Alevî-Bektaşî topluluklarında her türlü dinî, hukuksal ve toplumsal sorunların çözümü kavuşturulduğu törenler olması nedeniyle *Cem*, zaman zaman “*halk mahkemeleri*” olarak da adlandırılmıştır. Örneğin bkz. İsmail Metin, *Alevilerde Halk Mahkemeleri*, İstanbul 1994.
- 3) Mehmet Eröz, *Türkiye’de Alevilik ve Bektaşîlik*, Ankara 1990, s.96.
- 4) Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye’de Alevilik Bektaşîlik*, İstanbul 1994, s. 326.
- 5) Abdülbâki Gölpinarlı, *Tasavvufi Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İstanbul 1977, s.68
- 6) Esat Korkmaz, *Ansiklopedik Alevilik Bektaşîlik Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2003, s.70.
- 7) Fuat Bozkurt, *Aleviliğin Toplumsal Boyutları*, İstanbul 1993, s.169.
- 8) Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yay., İstanbul 1996, s.253.
- 9) Eröz, s.305.
- 10) John Kingsley Birge, *Bektaşîlik Tarihi*, (Çev. R. Çamuroğlu), İstanbul 1999, s. 198.
- 11) On iki hizmet sahibi olanlar şunlardır: 1. *Dede*, 2. *Rehber*, 3. *Gözcü*, 4. *Çerağcı*, 5. *Zakir*, 6. *Süprügeci*, 7. *Sakka*, 8. *Sofracı*, 9. *Pervane*, 10. *Peyik* (Davetçi), 11. *İznikçi* (Meydancı), 12. *Kapıcı*. On iki

çerçevesinde yürütülmektedir ki, bu hizmetler olmadıkça ibadetin kabul olunmayacağına inanılmaktadır¹².

Cem töreni, *Dede(Pir)* tarafından görevlendirilmiş yukarıda adları verilen hizmet sahiplerince, *Dede*'nin yönetiminde, belli bir düzen içerisinde yerine getirilir. Genellikle *Görgü törenine*, *Musâhibi* olanlar ve daha önce görgüden geçen ve görülmeye aday olanlar katılır¹³.

Kadın-erkek ortaklaşa yapılan *Cem* töreni, en önemlileri *Görgü Cemi* ve *Musâhiplik Cemi* olmak üzere, *Abdal Mûsâ Kurbanı*, *Kerbela (Muharrem) Ayini*, *Koldan Kopan Erkânı*, *Dârdan İndirme Erkânı*, *Baş Okutma Erkânı* gibi türlere ayrılmaktadır¹⁴.

Küresel bir fenomen olarak karşımıza çıkan sanayileşme ve kentleşme olgusunun birey ve toplumların yaşam tarzları, inanç, tutum ve davranışları üzerinde büyük yankılar uyandırdığı bilinmektedir. Sözkonusu Alevilik ve Alevîler olunca, durum daha da açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Nitekim, kırsal kesimde yaklaşık olarak son elli yıla kadar kapalı bir cemaat yapılanması içerisinde, *Dede-Talip* ilişkisi temelinde şekillenen ve düzenli olarak pratiğe dökülmek suretiyle, yeni nesillere aktarılan geleneksel Alevî öğretisi, şehirleşmeyle birlikte, özellikle *Dede-Talip* ilişkisinin kopmasına paralel olarak, ciddi sarsıntı içerisinde kırılgan ve çözülme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır¹⁵. Bunun sonucunda, Alevîliğin kurumsal, kültürel ve inançsal ve pratiksel boyutları büyük ölçüde erozyona uğramış ve tanımı farklılaşmıştır. Bu durum, özellikle de genç ve eğitilmiş kuşakların gelenekten uzaklaşması veya ona karşı bir ilgisizlik sonucunu doğurmuştur¹⁶. Bu bağlamda, kent ortamındaki Alevîler, sözkonusu süreçte, bir çeşit kültürel kırılma ve sosyo-ekonomik kopuşlar nedeniyle, kimliğine yabancılaşmaya başlamış, oraya buraya savrularak her türlü suistimale açık hale gelmiştir. Böylesi bir ortamda, kentteki Alevî örgütleri, başta derneklerin katkılarıyla, özellikle kış aylarında, uygun merkezlerde (evler, düğün salonları veya kapalı spor salonları gibi) Alevîliğin temel ibadeti olma özelliğini taşıyan *Cem* törenleri düzenlemeye başlamışlardır. Kent ortamında, daha çok bu amaçla tertip edilen cemler, eskiden kırsalda genellikle kış aylarında gerçekleştirilen esas cemlerden (ki *Ceme* katılanlar buna *Görgü Cemi*, *Büyük Cem*, *İkrar Cemi* adını vermektedirler) biraz daha dar kapsamlı *Cemler* olup, bu ayinlere çoğu kez *Birlik Cemleri* adı verilmektedir. Bu bağlamda pratiğe dökülen *Birlik Cemlerinden* beklenen temel hedef, dinsel pratikleri uygulamanın yanı sıra, grup üyeleri arasındaki dayanışma

hizmet sahibi ve bunların görevleri hakkında geniş bilgi için bkz. *Buyruk*, s.136; *Fiğlalı*, s. 336-339; *Eröz*, s. 104-138.

12) *Bozkurt*, s. 170

13) *Fiğlalı*, s.334; *Sofuoğlu-İlhan*, s.116

14) Bu ayinler hakkında geniş bilgi için bkz. *Fiğlalı*, s.330-333; *Sofuoğlu-İlhan*, s.117-119; *Bedri Noyan*, *Bektâşilik-Alevilik Nedir?*, Ankara 1987

15) Nitekim katıldığımız cem töreninin hemen başında *Dede*'nin: "*Değerli canlar! Cemimize hoş geldiniz. Aradan geçen uzun yıllar büyük sıkıntılar çektik. Son yıllarda Alevi cemaati birbirinden koptu. Artık şehirlerde eskisi gibi Cemlerimizi yapamıyoruz. Şehir bizi birbirimizden kopardı. Bu nedenle hayli sıkıntılar çekiyoruz. Artık gönüllerimizi birbirimize açamıyoruz.*" şeklindeki ifadeleri durumu özeter niteliktedir.

16) Sözkonusu değişim ve dönüşümün sürecinin kırsal kesimde yaşayan Alevîler üzerindeki etkilerini ortaya koyan bir alan çalışması için bkz. *Yahya Mustafa Keskin*, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Alevîliği (Elazığ Sümköy Örneği)*, Avrasya Yay., Ankara 2004.

ve yardımlaşmayı öne çıkararak geleneğin sürdürülmesini ve daha da önemlisi toplumun çözülmesi veya dağılmasının önüne geçmesidir. Buradan hareketle bu makalenin konusunu; ilki 2003, ikincisi ise 2004 yıllarında *Elazığ Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür ve Tanıtma Derneği*'nin organizasyonuyla Elazığ kent merkezinde Aleviler'in yoğun olarak ikamet ettiği *Fevzi Çakmak Mahallesi*'ndeki *Munzur Düğün Salonu*'nda gerçekleştirilen iki *Birlik Cemi* oluşturmuştur. Sözkonusu iki cem de, araştırmacı tarafından bizzat katılımlı gözlem tekniğiyle takip edilmiş ve kayda (yazılı ve görsel) geçirilmiştir. Makalenin amacı, toplu bir ibadet biçimi olarak *Birlik Cemlerinin*, kentsel ortamlarda yaşayan Alevî toplulukları için ifade ettiği anlam ve işlevler ile, değişen kentsel koşullarda sosyo-kültürel ve ekonomik değişim ve dönüşümlere bağlı olarak bu işlevlerde meydana gelen değişimleri anlamak ve açıklamaktır.

1. Kent Koşullarında Birlik cemlerinin Temel Fonksiyonları

Cem, esas itibarıyla dinsel içerikli bir ritüel ise de, daha önce de bahsettiğimiz gibi, günümüz Alevî-Bektaşî toplulukları için –eskisi kadar olmas da- bundan çok daha önemli fonksiyonlar icra etmeye devam etmektedir. Kent ortamlarında *Cemin* (*Birlik Cemi*) günümüzdeki temel fonksiyonlarını şu başlıklar altında verebiliriz:

1.1. Dini İşlev

Tarihsel süreç içerisinde Alevî-Bektaşî topluluklarında *Hak-Muhammed-Ali Dîvanı* olarak isimlendirilen *Cem*, sözkonusu topluluklar için, inanç sistematiği ve buna bağlı pratiklerin bir bütünlük içerisinde icra edildiği temel ritüeldir. Sözkonusu pratikler, *Dede*'nin önderliğinde, *On İki İmamları* sembolize eden *On İki Hizmet* sahibi tarafından yürütüldüğü için *Cem*, öncelikli olarak dinsel içerik taşımaktadır. Tören boyunca dinî ve sosyal içerikli hizmet (*On İki Hizmet*) ve sembollerin (*Semah*, *Halka Namazı/Niyaz*¹⁷ gibi) öne çıkarılması, nefes, mersiye ve deyişlerin dinsel motiflerle süslenmesi, sure (*Fatiha-Ayet-el Kürsi*) ve duaların (*gölbank*¹⁸) okunması, törenin dinsel işlevini ortaya koymaktadır. Bu manada *Birlik Cemleri*, dinî inanç ve duyguların pekişmesine de yardımcı olmaktadır.

Yüzyüze iletişim ortamında, inanç öğelerinin, değer ve yargıların bir düzen içerisinde görsel ve işitsel olarak *düvazımam*, *mersiye*, *gölbank* ve *deyişlere* yansıtılması, sürekli olarak: “*Hak-Muhammed-Ali dildeki dileklerinize, gönüllerinizdeki muradınıza nail eyleye. Üçler, Beşler, Yediler, On iki İmamlar, On Dört Masum-i Paklar, On Yedi Kemerbest efendilerimiz yâr ve yardımcılarınız ola*” gibi ifadelerle gelenekte ulu kabul edilenlere sık sık göndermelerde bulunulması ve onların yaşam tarzlarının model alınması şeklindeki öğüt ve tavsiyeler, genç grup üyeleri için, geleneğin öğrenilmesi ve içselleştirilmesi

17) Nisa Suresi 103. Ayetteki: “Allah'ı ayaktaiken, otururken ve yan yatarken zikredin” ifadesinden yola çıkan Alevîler, bu buyruk doğrultusunda cemlerde “niyaz” eda ederler. Alevî-Bektâşîlerde, kible insanın cemâli, kıyam salavat ile ayağa doğrulmadır. Günümüzde Alevîler, namazlarının, “niyaz” olduğunu; bunun da, dua veya yakarıştan ibaret olduğunu söylerler. Bu bağlamda, cem'e katılanların, tören başlangıcında yakınındakinin omuzlarını (erkekler erkeklerin, kadınlar da kadınların) öperek helalleşmesi, on iki hizmet sahiplerinin hizmette başlamadan önce Pirin (Dedenin) önünde ta'zimle eğilip elini öpmeleri, halka namazı bağlamında secdeye kapanmalar ve tören bitişinde katılanların pirin elini öpmeleri gibi tüm uygulamaların katıldığımız cemlerde büyük bir titizlik içerisinde yürütüldüğünü tespit etmiş bulunmaktayız.

18) Gölbank; “tarikat, yol törenlerinde yüksek sesle okunan özel dua ve yakarış” anlamına gelmektedir. Korkmaz, s.180.

açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda *Birlik Cemlerinden* beklenen en önemli işlev, grup üyelerinin ibadet ihtiyacını karşılamasıdır.

1.2. Sosyalleşme

Her sosyal grupta, üyesi olunan grubun davranış kalıplarının öğrenilmesi, kültürel değer ve normların benimsenip içselleştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması sosyalleşme sürecinde gerçekleşmektedir¹⁹. Bu süreç, birey açısından, bireyin başka bireylerle karşılıklı etkişilimi sonucunda yapma, duyma ve düşünme biçimlerini öğrenmesi ve içselleştirmesi, grup açısından ise, kültürün kuşaklar arasında aktarılması, gruba yeni katılanların yaşam düzenine uydurulması sürecidir²⁰. Bu açıdan bakıldığında, Aleviler için *Cem*'in en büyük fonksiyonu, önemli bir sosyalleşme aktörü olarak, sözkonusu gruba ait her türlü tutum ve düşünce biçiminin, moral değerlerinin ve davranış kalıplarının (surelerin, gülbankların, düvazımamların, mersiyelerin okunması esnasında dizüstü oturularak dinlenmesi, secdeye yere kapanma veya *Pirin (Dedenin)* önünde eğilme veya sırtını ona dönmeme (*niyaz*), *Pir (Dede)* önüne gelerek, ayakta, baş öne eğik, sağ el sol el üstüne gelecek şekilde ve göğüs hizasında çarpazlama tutulması (*dara durma*), semahlardaki dinî motifli sembolik hareketlerin, Alevî geleneğinde kutsal sayılan kişilerin adının her geçtiği yerde, sağ elin dudaklara götürülerek öpüldükten sonra alına götürülmesi gibi fiziksel ritüel ve davranışların) yeni kuşak üyelere aktarılmasına katkıda bulunmaktadır. Nitekim katıldığımız *Birlik Cemlerinde*, sözkonusu gelenekte dinsel otoritenin merkezinde yer alan *Dede*'nin grup üyelerine yaptığı konuşmalardaki vurgulamaların hemen tamamı, geleneğin felsefesi, özellikleri, inanç ve ibadet anlayışı, adap ve erkânı ile moral değerlerine göndermelerle doluydu.

1.3. Kimlik Kazandırma

Alevi-Bektaşî topluluklarında *Cem*'in en önemli fonksiyonlarından birisi de, bireyin kimliğinin oluşturulması ve korunmasını temin etmek suretiyle, toplumun sürekliliğini sağlamada en etkin aktörlerden birisi olarak ön plana çıkmasıdır. Sosyolojik açıdan bakıldığında, toplumda kimliğin oluşması ve korunması, sosyalleşme sürecinde dinî bir grup bilinci çerçevesinde, grubun moral değerlerinin, tutum ve davranış modellerinin içselleştirilmesiyle mümkün olmaktadır. Kimliğin oluşturulması ve korunması, sosyalleşme içerisinde kültürün yeni nesillere aktarılmasını hedeflemektedir. Bütün bunları gerçekleştirebilmek de, kendini ötekenden ayırtırmayı ancak, bunu yaparken de kendini güçlü hisset(tir)meyi gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, kimlik edinme bağlamında, gelenekte anahtar kavramlardan birisi olarak *ikrar* tabiri karşımıza çıkmaktadır. Nitekim, Alevî geleneğine göre, bir kimse her ne kadar Alevî bir ana babadan doğmak suretiyle doğal olarak Alevî sayılsa da, gerçek mânada Alevî sayılabilmesi için, *görgüden geçip, ıkrar vermesi* zorunlu görülmektedir²¹. Bu mânada *ikrar*, gönüllülük esasına dayalı olarak Alevilikte toplumsal hayatın varlığını sürdürmeye yönelik bir *toplumsal sözleşme* veya *irade beyanı*dır. Bu çerçevede, yola girmeye karar veren birey bu kararını, özel olarak

19) Mahmut Tezcan, *Sosyolojiye Giriş*, Ankara 1995, s.38.

20) Mine Tan, *Toplumbilime Giriş: Temel Kavramlar*, Ankara 1981, s.34-35.

21) *İkrar Cemi*, bir kimsenin Alevî-Bektaşî yoluna girme törenidir. Köy Bektaşîsi olarak anılan Kızılbaş Alevîler'de karı-koca dört kişilik iki çiftin erkâna girmesi için yapılan bir törendir. Sofuoğlu-İlhan, s.117.

düzenlenecek *ikrar verme* veya *nasip alma cemi*'yle Pir (Dede) ve cemaat huzurunda açıklamaktadır. *İkrar* veren birey, doğuştan kazandığı kimliğini dinsel kimlikle bütünleştirmekte, grubun asıl ve eşit bir üyesi olmaktadır. Nitekim, katıldığımız *Cem*'lerde *Dede*'nin tören boyunca: "*Bizim yolumuz iman-ikrar yoludur. Sevgi, kardeşlik yoludur. Allah-Muhammed-Ali birliği ve bütünlüğü üzerine dayanır. İkrar çok zor bir iştir. O nedenle biz, öl ama ikrar verme, öl ikrarından dönme. Bu yol kıldan ince, kılıçtan keskindir deriz. Biz Aleviler'i yabancılardan (yabancı kavramıyla grup dışı bireyler, özellikle de Sünniler kastedilmektedir) ayıran en önemli özellikler bunlardır.*" şeklindeki ifadelerle *ikrarlı* olmayı öğütlemesi; sık sık *biz Aleviler* tabirini kullanmak suretiyle aidiyete göndermelerde bulunması, Sünnilerden bahsederken *yabancı* kavramını kullanmak suretiyle onları *ötekileştirmesi*, özellikle de grup içi evliliğin lüzumu ve gerekçesi üzerinde ısrar etmesi şeklindeki telkinleri, kimliğin oluşması ve korunmasını sağlamaya yönelik ifadeler olarak dikkatimizi çekmiştir.

1.4. Geleneğin Aktarımı (Eğitim Fonksiyonu)

Alevilikte *Cem*'in en önemli fonksiyonlarından birisi de, onun yaygın bir eğitim-öğretim aktörü olarak geleneğin aktarımını sağlamakta oluşudur. Nitekim, yazılı bir kültüre dayanmaması ve merkezi bir örgütlülüğe sahip olmaması gibi nedenlerle, kırsal kesimlere göre toplumsal kontrolün gittikçe zorlaştığı, hatta imkansızlaştığı kent ortamlarında Alevî geleneğinin genç kuşaklara aktarılması hususunda *Cemler*, âdeta yaygın bir eğitim-öğretim kurumu gibi işlev görerek, her türlü dağılma ve çözülmelerin önüne geçmek suretiyle, geleneğin sürekliliğinin sağlanmasında merkezi bir konuma sahiptir. Orada *Dede*'nin, Aleviliğin anlamı, felsefesi, inanç ve ibadet anlayışı, özellikleri ve daha bir çok konuda yaptığı her türlü eğitici konuşmaları, okunan gülbank, düvazımam, mersiye ve deyişler ile fiziki ritüeller, katılanlar açısından geleneğin öğrenilmesi, içselleştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması açısından oldukça önemlidir. Bu bağlamda katıldığımız *Cem*'de Dedenin: "*Değerli canlar! Buraya cem ibadetimizi yapmak için toplanmış bulunuyoruz. Cem, Allah'a ulaşmanın, hakk ile bütünleşmenin, kötülükleri defetmenin, bir olmanın, birlik olmanın, hakk'ta yok olmanın yoludur. Bize göre ibadet, secdeye geldiğin vakit manen ölmek, içimizdeki kötülükleri arkamızda bırakıp, hakk'ın sevgi girdabına dalmaktır...Bir defa Aleviliğin anlamını bilmemiz lazım. Alevilik Hakk-Muhammed-Ali yoludur. İslam'ın özüdür. Bizim felsefemiz aşk üzerine, sevgi üzerine kuruludur. İnsan Allah'ın kiblegahıdır. Anlayışımıza göre yere-göğe sığmayan Allah, insanın kalbine sığımıştır. Bu yüzden bizim ibadetlerimiz, secdemiz yüz yüzedir. Yani Sünnilerde olduğu gibi divara(duvar kastediliyor) değil, didara karşıdır. Bunun için niyazımız da onadır... Bacılar! kardeşler!. Hepiniz bilirsiniz ki, cem törenine katılabilmek için bizim bir takım geleneklerimiz vardır. Mesela biz, cem ibadetine başlarken önce kendi aramızda birliğimizi-dirliğimizi sorgularız. Yine bilirsiniz ki, bizim cemlerimize adam öldürenler, kul hakkı yiyenler, eline-diline-beline sahip olmayanlar, başkasının nikahlı karısını nikah edenler ve küskünler katılamazlar. Niçin? Çünkü burası Hakk divanı (meydanıdır), kardeşlik divanı, pir divanıdır. Burada kibir, kin, düşmanlık olamaz. O nedenle, şu an içinde kibir, kin, bencillik, kıskançlık ve fesatlık gibi kötü huyları olanlar lütfen meydanı terk etsinler. En önemlisi aranızda küskün ve darginler varsa, hemen şimdi barışsınlar. Aziz canlar! Yalandan, kötülüklerden,*

haramdan ve zinadan sakınınz. Hak-Muhammed-Ali birliğinizi, dirliğinizi bozmaya..." şeklindeki tüm açıklama, öğüt ve telkinleri göz önüne alındığında, kent toplulukları için *Birlik Cemlerinin* eğitici fonksiyonu ortaya çıkmaktadır.

1.5. Sosyal Dayanışma ve Bütünleşme

Alevi-Bektaşî toplulukları için *Cem*, esas itibariyle, bir olmak, inanç ve düşünüş açısından bütünleşmek, yani *biz* olmak anlamına gelmektedir. Bu bağlamda *Cem*, geleneğin norm ve değerlerine sahip çıkılmasını öğütleyen ikaz ve uyarılar ile kendisine katılan bireyler (Canlar) arasındaki sosyal ilişkiler ağını güçlendirmekte, dolayısıyla grup-içi çatışma ve çözümleri engellemek suretiyle sosyal dayanışma ve bütünleşmeye katkıda bulunmaktadır. Nitekim *Cem*'de Dedenin: "*Aziz canlar! Burası hak divanı, pir divanı, kardeşlik divanıdır. Yaptığımız ibadet ise Hakk cemidir. Hak ceminde kinslikle ayrılık-gayrılık olamaz. Burada bulunan herkes ana-baba-bacı ve kardeşdir. Hepimiz birimiz, birimiz hepimiz içindir*". şeklindeki ifadeleri, bir yandan *Cem töreninin* kutsanmasına, öbür taraftan bireysellikten sıyrılıp, düşünce bazında *biz* duygusunu kazandırmaya, paylaşım, yardımlaşma ve dayanışmayı sağlamaya yönelik ifadeler olarak kabul edilmelidir. Amaç, bireyin varlığını bütünlük içerisinde yok ederek, grubun bütünlüğünün ve devamının sağlanmasıdır.

*Cemlerde Musâhiplik*²² oluşturulmak suretiyle toplumsal dayanışma pekiştirilmektedir. Nitekim, dinî-sosyal bir dayanışma kurumu olan *Musâhiplik*, geleneksel Alevî topluluklarının en önde gelen ritüellerinden birisidir. Zira, Alevî topluluklarının gerçek bir mensubu olabilmek ve sosyal bir mevki sağlayabilmek için *Musâhipli* olmak gerekmektedir²³. *Âhiret kardeşliği*²⁴, *yol kardeşliği*, *nasip kardeşliği* veya *can kardeşliği*²⁵ gibi terimlerle ifade edilen *Musâhiplik* temelde, geleneksel Alevîlik'te, dinî-sosyal bir kurum olarak, yardımlaşma esasına dayanmakta, bu mânada, iki evli çiftin (kadın erkek eşleriyle birlik-te), cinsel alan dışında, bütün özel ve kamusal alandaki birlikteliğini ifade etmektedir²⁶. Özellikle kırsalda yaklaşık olarak son kırk-elli yıla kadar bir sosyal dayanışma aktörü olarak önemli fonksiyonlar icra eden *Musâhiplik*, kent koşullarında hemen hemen unutulmaya yüz tutmuştur. Nitekim, katıldığımız *Cem*'de Dede'nin: "*Canlar!, Musâhiplikler neredeyse unutulur oldu. Bu bizim geleneğimizde önemli bir yere sahiptir. Alevi olmanın olmazsa olmazlarından birisidir. Hakk-Muhammed-Ali yoluna girenler için Musâhip tutma zorunludur. Musâhip edinin. Musahibi olanlar, Musahibinin dertleriyle ilgilenin.*" şeklindeki ifadelerine de yansımıştır.

22) Buyruk'ta *Musâhipliğin* ilk olarak, Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasında yapıldığı varsayılan bir sözleşmeye dayalı olarak ortaya çıktığı savunulmaktadır. Bkz. *Buyruk*, s.23-23. Melikoff'a göre *Musâhiplik*, Kasgarlı Mahmut'un *Divan-i Lügât-it Türk* adlı eserinde "*Ortak bolup bilişdi, Mening tavar satışdı, biste bile yaraşdı, kizleb tutar tayım*"i şeklindeki dizelerinde geçen "*biste*" sözcüğüne dayandırılabilir. Nitekim ona göre, Doğu Türkler'inde "*biste*" "ortak, kardeş" anlamında kullanılmıştır. Melikoff, *biste* kardeş ya da ortak âdetinin Musâhibe benzer olabileceğine ve bu âdetin her tacirin bir ortak ya da kardeşinin bulunduğu esnaf ya da zanaatkar loncalarındaki varlığına dikkat çekmektedir. İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, (Çev. T. Alptekin), İstanbul 1994, s.91

23) Sofuoğlu-İlhan, s.114

24) Fığlalı, s. 314.

25) Yalçinkaya, s.67.

26) Bozkurt, s. 161. Nitekim, Buyruk'ta da, *Musâhiplerin*, mal, can ve halden birbirinden gizlisi olmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Bkz. *Buyruk*, s.48.

Cemlerin özel hedefi grup-içi dayanışma ve bütünleşmeyi sağlamak iken, genel hedefi de, milli birlik ve beraberliği sağlamada ortaya çıkmaktadır. Nitekim katıldığımız cemlerdeki Dedenin: "Bu toplum Türkiye Cumhuriyeti'nin has ve öz evlatlarıdır. Bu toplum devletine bağlı, güzellik sevdalıdır. Bu toplumda devletine ihanet içerisinde olan kimse bulunamaz. Devletine, vatanına, milletine ve bayrağına saygı göstermen, senin için en mukaddes ibadetlerdendir. Allah rızası için, Muhammed-Ali aşkı için çocuklarınıza Ehli Beyt, vatan, millet, devlet, toprak, bayrak sevgisini aşılayın." şeklindeki söylemleri de, toplumsal bütünleşme açısından oldukça önemlidir.

Cemlerde dikkatimizi çeken en önemli hususlardan birisi de, Ceme katılan insanların, imkanları dahilinde tören mekanına getirdikleri ve Alevilik'te Lokma olarak isimlendirilen ve kutsanan her türlü yiyeceğin, Ceme katılanlar arasında, töreninin bitiminde eşit olarak paylaşılması uygulamasıdır ki bu uygulama, grup-içi dayanışmayı sağlamak suretiyle, gurubun bütünleşmesine ve sürekliliğine önemli katkılarda bulunmaktadır. Sözkonusu paylaşımın ne derece titizlik içerisinde uygulandığı, katıldığımız cemlerde bizzat tarafımızdan gözlenmiştir.

1.6. Oto-Kontrol-Toplumsal Kontrol

Cem'in en temel fonksiyonlarından birisi de, kendisine katılmak isteyen bireylerden birtakım kurallara bağlı kalmasını istemesidir. Bunlardan ilki, öncelikli olarak özeleştirme bağlamında bireyin kendisini hesaba çekmesidir ki bu durum, gelenekte *ölmeden önce ölmek* şeklinde formüle edilmektedir. Bununla bireyin, hesabının öncelikli olarak hakk divanı olarak adlandırılan Cem'de, Pir (Dede) ve cemaat huzurunda görülmesi kastedilmektedir. Bunun için bireyden, Cem'e katılmadan önce kendi nefis muhasebesini bizzat kendisinin yapması istenmektedir. Burada bireyden beklenen en önemli şey, öncelikli olarak ruhen arınmadır.

Sözkonusu sosyal kontrol olunca, bu bağlamda Alevi öğretisinin ürettiği temel kavramlardan birisi de, *düşkünlük* terimidir. Cem ibadetinin hukuksal boyutunu oluşturan *düşkünlük kurumu*, Alevi-Bektaşî topluluklarında yüzyıllar boyu -son kırk-elli yıla kadar-, özellikle kırsalda çok önemli yaptırımları içeren bir sosyal kontrol mekanizması işlevi görmüştür²⁷. Bu bağlamda gelenekte, *adam öldürmek, zina yapmak, hırsızlık yapmak, haram lokma yemek, kul hakkı yemek* gibi topluluk disiplinine aykırı birtakım davranışlar, *düşkünlük* sebebi sayılmış; sözkonusu fiilleri işleyenler, Cemlerde Dede (Pir) ve cemaat huzurunda yargılanarak, işlenen suçun niteliğine göre kısa süreli veya sürekli olarak toplumsal yaşamdan dışlanma ve izole edilme gibi sosyal yaptırımlarla cezalandırılmıştır²⁸. Bu anlamda Cemler, âdeta birer *halk mahkemeleri* olarak işlev görmüştür. Günümüzde, sanayileşme ve şehirleşmenin getirdiği sosyo-kültürel değişimlere bağlı olarak, diğer sosyal kurumlarda olduğu gibi, *Düşkünlük kurumu*nda da bir takım değişimler olmuş, bunun

27) Ali Yaman, *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar*, İstanbul 2004, s.105

28) *Düşkünlük*, iki türdür. Kişi işlediği suçun ölçüsüne göre, geçici ya da sürekli düşkün sayılabilir. Düşkün olanlar, cezalı oldukları süre içinde ayin ve erkanlara alınmazlar. Kimse kendileriyle konuşmaz, sığırı ya da davarı köyün sürüsüne katılmaz, toplumdan soyutlanarak adeta aforoz edilirler. Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşîlik*, İstanbul 1991, s. 118. *Buyruk*'ta, *düşkünlük* sebepleri olarak, üç sünnet-yedi farzın ihmal edilmesi gösterilmektedir. Üç sünnet-yedi farzın detayı için bkz. *Buyruk*, s.160.

sonucunda, söz konusu kurum, geleneksel içerik ve işlevini tamamen veya kısmen kaybetme durumuyla karşı karşıya kalmıştır. Bununla birlikte, kent ortamında düzenlenen *Birlik Cemleri*, eskisi kadar olmasa da- sözkonusu kurumun işlerliğini sürdürebilmesi açısından işlevselliğini devam ettirmektedir. Nitekim, katıldığımız *Cem* törenlerinin başlangıcında *Dede'nin*: “*Bu meydan Hakk-Muhammed-Ali meydanıdır. Yaptığımız ibadet Hakk-Muhammed-Ali'nin, Fatimatü'z Zehra'nın, Mansur'un, Nesimi'nin Cem'idir. Bu meydanda, bu Cem'de, adam öldüren, zina yapan, evli kadını nikahlayan, kul hakkı, ana hakkı, ata hakkı yiyen, hırsızlık yapan, yuva yıkan, gönül kıran kısaca “eline-diline-beline” sahip olmayanlar bulunamaz. Bu temel prensibimizdir. Varsa hemen burayı hemen terketsin. Gençler sağa-sola savrulmuş, ne yaptığını bilmeyen, geleneğe yabancı, gelenekten uzak bir şekilde yetişiyor. Allah rızası için çocukunuza sahip çıkın. Arkadaş seçiminde onlara yardımcı olun. Onlara şefkat ve merhamet göstererek, sevgiden mahrum etmeyin. Çocuklarınıza güzel örnek olalım. Onları iyi eğitin. Onlara Allah-Muhammed-Ali, Ehli Beyt, vatan, millet, devlet, toprak, bayrak sevgisini aşılayın. Hele insan sevgisi felsefeminin temelidir. Gelinek noktada durum hiç de iyi görünmüyor. Çoğu gencimiz, atasından, geleneğinden bihaber büyütülüyor. Ortada inancı, geleneği ve Dedeyi hakir gören bir nesil türedi. O yüzden bu gençleri eğitmek, ibadetlerin en güzellerindendir.*” şeklindeki ifadeleri, bir sosyal kontrol mekanizması olarak *Cem'in*, kentsel ortamlarda -eskisi kadar olmasa da- hâlâ işlevsel olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir.

Eline-Diline-Beline hakim olma düsturu, Alevî topluluklarında her bireyin yaşamı boyunca uyması gereken ahlak sistemini oluşturan moral değerlere göndermede bulunmakta ve gelenekte kısaca “*edep*” olarak isimlendirilmektedir²⁹. Burada, eline sahip olmakla “*elinle koymadığını almamak (yani hırsızlık yapmamak), elinle diğer insanlara zarar vermemek, harama el sürmemek,*” kısaca el ile işlenecek suçlardan kaçınmak; diline sahip olmakla; “*gözünle görmediğin şey hakkında konuşmamak, başkasını incitecek söz sarfetmemek*” ve beline sahip olmakla ise, “*haram sayılan cinsel ilişkiye (zina) girmemek*” kastedilmektedir³⁰. Sözkonusu prensibin, *Cem*lerde yüzyüze bir ortamda katılanlara sıklıkla hatırlatılması, moral değerlerin korunması ve gelecekteki kuşaklara aktarılması açısından oldukça önemlidir.

1.7. Psikolojik İşlev

*Cem*lerin önemli bir diğer işlevi de, duygusal açıdan bireyler üzerinde etki bırakmak suretiyle, geleneğe bağlılıkta önemli etkenlerden birisi olarak işlev görmesidir. Nitekim, katıldığımız *Cem*lerde, düvazıamların ve deyişlerin okunması, *Ehl-i Beyt*, *On iki İmam* ve özellikle de *Kerbela Mersiyesi'nin* okunması esnasında grup üyelerinin içine girdikleri duygusal ortam nedeniyle gözyaşı dökme ve diz dövme gibi davranış biçimleri, psikolojik açıdan anlam yüklü davranış kalıpları olarak grup üyelerinin geleneğe daha içten ve samimi bir şekilde sarılmalarında *Cemler'in* etkinliğini gözler önüne sermiştir.

29) Nitekim, katıldığımız *cem'de* Dedenin söze: “*Edep-erkan Mü'mine nişan diyerek söze başlaması, sözkonusu kavramın gelenekteki önemini hâlâ büyük ölçüde koruduğuna işaret etmesi bakımından önemlidir.*”

30) Melikoff, bu üç unsurun, Bektaşî-Alevîler'in ahlâk görüşlerinin temelini oluşturduğunu belirttiikten sonra; bunların, Mânî dininin temelini oluşturan ve ağzın mührü, elin mührü, kalbin mührü demek olan “*üç unsur*”u anımsattığını eklemektedir. Bkz., Melikoff, s.129.

1.8. Dili (Türkçeyi) Koruma ve Geliştirme İşlevi

Genel olarak *Cem* ritüelinin fonksiyonları ele alınırken ihmal edilen önemli bir husus da, sözkonusu ritüelde kullanılan dilin niteliğidir. Öyleki, az çok farklılıklar olmasına rağmen, *Cem* ritüelinde hakim olarak kullanılan dil Türkçe'dir. Nitekim katıldığımız *Cem*lerdeki konuşmalarda, ibadet ve *On İki Hizmetin* yerine getirilmesi esnasında okunan gülbank³¹, deyiş ve mersiyelerin hemen hemen tamamı (çok az Arapça veya Farsça terimler hariç tutulduğunda) saf Türkçe kullanılmıştır ki, bu da Türkçe'nin korunması ve geliştirilmesi açısından oldukça önemli olsa gerektir.

Sonuç

Cem ritüeli, Alevî-Bektaşî öğretisinde merkezi bir konuma sahip en önemli ritüelinin adıdır. Sözkonusu ritüel, *Dede*'nin önderliğinde *On İki İmamı* simgeleyen *On İki Hizmet* sahibi tarafından büyük bir titizlik içerisinde, halkla yüz yüze bir şekilde icra edilmektedir.

Son kırk-elli yıla gelinceye kadar, yüz yıllar boyu *Cem*ler, Alevî-Bektaşî topluluklarında en önemli toplu ibadet olmasının yanı sıra, başta hukuki ve ahlaki olmak üzere hemen hemen bütün toplumsal problemlerin tartışılarak çözüme kavuşturulduğu *halk meclisleri* veya *halk mahkemeleri* gibi işletilmek suretiyle, sözkonusu topluluklarda toplumsal düzenin ve devamlılığın, dolayısıyla da grubun sürekliliğinin sağlanmasında çok önemli fonksiyonlar icra etmiştir. Bu bağlamda kısaca o, sözkonusu gruplar için yaygın bir eğitim-öğretim kurumu, kimlik edinme, sosyalleşme, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ve paylaşımcılığın uygulama alanı olarak, dinî, toplumsal, kültürel ve ahlaki yaşamın somutlaşarak pratiğe döküldüğü bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında onun, günümüz kent koşullarında, sözkonusu gruplar için ne derece önemli bir konuma sahip olduğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Zira, ülkemizde 1950'lerde başlayan ve 1960'larda hızlanan kente göç olgusuyla yaşanan sosyo-kültürel ve ekonomik değişim ve dönüşüm süreci, sözkonusu topluluklarda *Dede-Talip* şeklinde işleyen temel ilişki biçimini temelden sarsmış, bunun sonucunda, Alevîliğin kurumsal, inançsal ve pratiksel boyutları büyük ölçüde erozyona uğramıştır. Bu durum, toplumsal kontrolün hemen hemen imkansızlaştığı kent koşullarında yaşayan genç kuşaktan Aleviler'in önemli bir kısmı için kimliğe yabancılaşma, onu reddetme daha da önemlisi kimlik krizi yaşama gibi, grup açısından olumsuz sonuçlar doğurmaya başlamıştır. İşte, kentlerde *Birlik Cemlerinin* önemi, tam da böylesi bir süreç ve ortamda devreye girmektedir. Öyle ki bu manada onlar eskisi kadar olmasa da kentsel ortamlarda yaşayan Alevî-Bektaşî toplulukları için, geleneğin aktarılmasında yaşanan kırılma ve kesintileri önemli ölçüde gidermek suretiyle, düzen ve devamın sağlanmasında etken fonksiyonlar icra etmeye devam etmektedirler.

31) Bu konuda *Dede*'nin: "Allah... Allah... Allah... ! (Allah..Allah tabiri, Alevilikte dua esnasında amin anlamına kullanılmaktadır) Akşamlar hayrola, hayırlar feth ola, şerler def ola, münkirler mât ola. Kırklar ceminde onların didarından katarından, dergahından ayrılmayasınız. Hak-Muhammed-Ali kalpteki dileklerinizi, dildeki muratlarınız ihsan eyleye. Hizmetleriniz kabul ola. Hizmetini gördüğünüz pirlerin himmetleri üzerinizde ola. Hazret-i Hüseyin yardımcınız, Bozatlı Hızır yoldaşınız ola. Dil bizden, nefes Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli'den. Gerçeğe hü, mü'mine Ya Ali.." şeklinde okuduğu dua, bu konuda oldukça güzel bir örnek teşkil etmektedir.